

ÖRJAN BJÖRKHEM:

Forskning på svältkost

För drygt tio år sedan genomfördes en reform av forskarutbildningen med syfte att förkorta den. Doktorsavhandlingen skulle förvandlas från mästerstycke till gesällprov. Vid Lunds Universitet har man genomfört en doktorandenkät för att utvärdera reformen. En av dem som arbetat härmed är fil mag Örjan Björkhem som presenterar undersökningens resultat. De låga inkomsterna tvingar de flesta doktorander att bedriva sin utbildning på halvtid. En fjärdedel av dem ångrar sitt val och en tiondel lämnar universitetet varje år utan att ta examen. Man kan redan nu konstatera en tydlig nergång i forskningens kvalitet. Det behövs en ny reform så att förutsättningarna för forskarutbildningen ändras.

Den svenska forskningen befinner sig sedan flera decennier tillbaka i kris. De framgångsrika forskarna blir allt äldre och återväxten är inte vad den borde vara, trots att vi aldrig tidigare haft så många studenter i forskarutbildning som vi har idag. Också om det är först nu som en offentlig debatt börjar komma igång kring dessa problem, har statsmakterna länge varit medvetna om problemen. Forskarutbildningsutredningar har avlöst varandra i en jämn ström utan att problemen minskat.

Även om man inte alltid inser det, måste nämligen problemen lösas inom själva forskarutbildningen, för mellan 80 och 90 % av forskningen här i landet bedrivs av studenter i forskarutbildning och inte av "färdiga" forskare.

Det har emellertid varit nästintill omöjligt att lösa dessa problem, bland annat beroende på att de varken kan definieras eller beskrivas. Vill man få en bild av forskarutbildningen i Sverige är i stort sett den enda tillgängliga källan SCB:s tämligen otillfredsställande statistik. Ur den kan man inte utläsa mycket mer än hur lång tid olika individer tar på sig fram till examen – vi vet att det har ökat drastiskt – och vi vet också att en tiondel av alla forskarstuderanden årligen lämnar utbildningen utan att ta någon examen. Varför det tar så lång tid att doktorera eller varför så många ger upp försöket kan inte SCB:s statistik ge någon förklaring på.

Det mest drastiska försöket att lösa problemen inom forskarutbildningen gjordes med forskarutbildningsreformen år 1969. Huvudförslagen gick ut på att doktorsavhandlingen skulle förvandlas från mästerstycke till gesällprov. Själva utbildningen skulle nu inte längre få ta mer än fyra år, studenterna skulle få en

väsentligt intensivare handledning och kraven på originalitet i avhandlingen skulle tonas ner.

Nu har det gått tio år sedan reformen. Expressen konstaterade litet cyniskt vid jubiléet att reformen hade lyckats åtminstone till hälften – avhandlingarna hade verkligen blivit mycket sämre, men enligt SCB:s statistik hade "genomströmningshastigheten" ökat från nio till aderton år.

Doktorandenkät 1980

Någon annan utvärdering kan egentligen inte göras med hjälp av den statistik som finns. Vid Lunds studentkår har det centrala doktorandrådet sökt göra en mer omfattande utvärdering med hjälp av en enkät, vars resultat i våras presenterades i studenttidningen Lundagård (Örjan Björkhem, Bengt Lundell & Rigmor Sylven: Doktorandenkät 1980).

Enkäten torde vara den mest omfattande undersökning av de forskarstuderande som över huvudtaget gjorts i Sverige. Samtliga doktorander vid teologisk, humanistisk, samhällsvetenskaplig, matematisk-naturvetenskaplig, medicinsk och juridisk fakultet i Lund (ca 2 600) fick enkätformuläret och ungefär 75 % svarade. 624 stycken av dessa svar databehandlades och dessa svar torde ge en ganska god bild av hur de forskarstuderande lever idag.

Den bild som enkätsvaren ger är skrämmande. "Normaldoktoranden" avviker kraftigt från den bild som statsmakter och universitetsadministration torde ha av honom.

Doktoranderna är väsentligt äldre idag än vad man hade anledning att vänta. Gott och väl hälften av dem är över trettio år och en tiondel har fyllt fyrtio; av dem är åtskilliga

pensionärer. Kön fördelningen är ungefär den väntade med en fjärdedel kvinnor. Kvinnorna är emellertid huvudsakligen fördelade på ämnen där arbetsmarknadsutsikterna är dåliga och den förväntade framtida inkomsten är låg – på matematisk-naturvetenskaplig fakultet utgör de bara 19 % mot 40 % på humanistisk fakultet.

Ungefär tre fjärdedelar av de forskarstuderande har redan bildat familj och flertalet av dem har barn – oftast fler barn än vad övriga grupper i samhället har.

Inkomsterna svarar emellertid inte mot vare sig civilstånd eller ålder. Medianinkomsten för doktoranderna ligger kring 2 300 kronor i månaden, det vill säga väljer man att satsa på en forskarkarriär får man en väsentligt lägre inkomst än vad en 18-årig AMS-arbetare kan få. En 18-åringens begynnelselöne ute i industrin ligger mellan 4–5 000 kronor i månaden.

Som man kan vänta sig mot bakgrunden av dessa siffror, tvingas flertalet doktorander att bedriva sin utbildning på halvtid och som "återkommande utbildning". Alla doktorander och forskarutbildare brukar vara överens om att forskarutbildning måste bedrivas på heltid – men i materialet är det knappt en tredjedel som har råd till den lyxen, medan bara ungefär hälften hittills klarat sin utbildning utan längre uppehåll på en termin, eller – oftast – flera.

Undervisningen

Vad är det då doktoranderna får för sina uppoffringar? Undervisningen inom den svenska forskarutbildningen är upplagd så att flertalet doktorander har mycket få allmänna kurser – i stället skall de stå i en mycket nära relation till

en handledare som lotsar dem fram till examen. Detta var också huvudpunkten i 1969 års reform; att handledningen skulle göras intensivare.

Det visar sig emellertid att över 70 % av de tillfrågade doktoranderna får mindre än tio timmars handledning per år. Forskarutbildare brukar klaga över att de inte har tid att ge doktoranderna så mycket handledning som de behöver, men dessa siffror visar klart att doktoranderna inte ens får så mycket handledning som deras handledare får betalt för.

Någon aktivare handledning kan man emellertid inte heller säga att doktoranderna får — det är bara två handledningstillfällen av hundra som kommer till på initiativ från läraren.

Siffror som dessa innebär givetvis en kraftig anklagelse — men det är viktigt att rikta den åt rätt håll. Det är inte handledarna som ensamma är ansvariga. Reformen 1969 kom till som ett dekret från ovan som aldrig har följts upp på något sätt. Det är kanske inte så egendomligt att lärarna fortsatt i de gamla hjulspåren.

Det är inte heller konstigt att en fjärdedel av doktoranderna ångrar sitt val, att en tiondel av dem lämnar universitetet varje år utan någon examen. Det är inte heller förvånande att de oroar sig mer för ekonomiska problem och för barnpassning än vad de oroar sig för vetenskapliga problem.

Men det är illavarslande. Redan idag börjar vi märka en fullt tydlig nergång i kvaliteten på forskningen. Visserligen bedrivs forskningen av de forskarstuderande, men kvaliteten bestäms i rätt hög grad av deras handledare som utbildades för trettio år sedan — en utbildning som

1955 års universitetsutbildning var missnöjd med. Om det blir en förändring idag — då tar det ytterligare trettio år innan vi kan se resultaten.

Ny reform behövs

Låt oss hoppas att den här enkäten kan bli startpunkten för en ny sorts forskarutbildningsreformer — att man försöker ta reda på fakta om forskarutbildningen och ändra dess förutsättningar i stället för att tala allmänt om behovet av forskning och utse några nya professorer.

De summor som samhället satsar på den högre utbildningen är bara en bråkdel av vad de forskarstuderande själva får satsa i form av utebliven arbetsförtjänst, i form av ett par decenniers liv i en av samhällets allra mest ekonomiskt underprivilegierade grupper, i form av ett arbete som inte känner några åttatimmarsbegränsningar.

Det gör kanske inte så mycket om resultatet blir forskning av hög kvalitet. Men det blir tragiskt när allt fler nya doktorer inser att tiden varit bortslösad och resultatet magert.

Det blir farligt när det bara är de som inte kan få andra jobb som väljer att doktorera. Vi är inte där än — men vi har kommit en god bit på den vägen.

Det blir farligt när, som i Lundaundersökningen, människor i forskarutbildning klagar över ensamhet, meningslöshet och brist på förståelse från omgivningen. Forskarutbildning brukar annars beskrivas som en av de mest spännande verksamheterna överhuvud taget.

Försvinner nyfikenheten av brist på näring — då försvinner också forskningsresultaten.